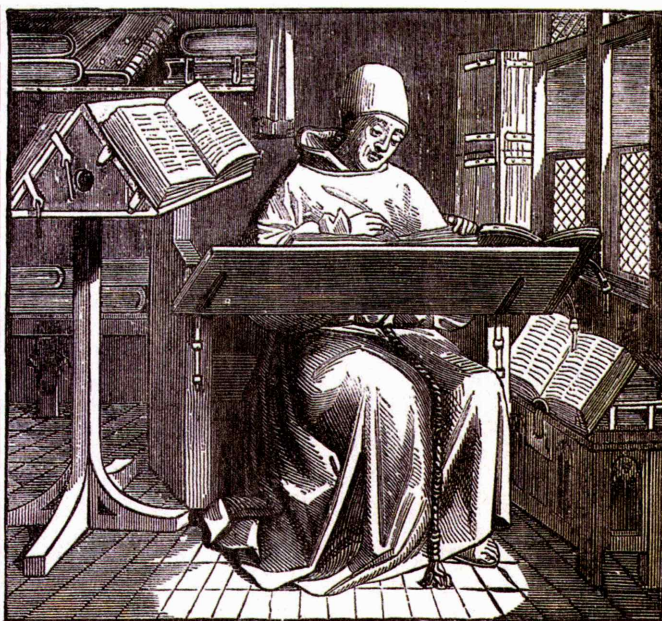

Zmagoslavje razuma

Bogdan Sajovic, foto: Wikipedia, Družina

Ob nedavni predstavitvi slovenskega prevoda knjige Alejandra A. Chafuena Vera in svoboda je bila večkrat omenjena tudi knjiga Rodneyja Starka *Zmagoslavje razuma*, v prevodu Jerice Jerman in s spremno besedo dr. Roberta Petkovška.

Zmagoslavje razuma: razum in logiko je za primarni vodili pri odkrivanju verskih resnic sprejelo zgolj krščanstvo.

Starkovo delo je bilo sicer napisano pozneje kot Chafuenovo, vendar je bilo v slovenski jezik prevedeno nekoliko prej, saj je letošnje pomlad izšlo pri založbi Družina. Zaradi tega pri Demokraciji menimo, da bi bilo prav, da omenimo tudi Starkovo delo. Po eni strani bi ga lahko imeli za nekakšno nadaljevanje knjige Régine Pernoud Nehajmo že s tem srednjim vekom, ki je prav tako pri založbi Družina izšla pred leti. Obe knjigi namreč postavljata na laž krilatico o mračnem srednjem veku in prikazujeta, kako imajo glavne pridobitve sodobne zahodne družbe (svoboda, napredek, tržno gospodarstvo) svoje korenine v srednjem veku in ne v novoveškem uporju zoper njega. V tem smislu je Starkova knjiga za slovenskega bralca še zanimivejša, saj v nasprotju z delom Pernoudove posebej izpostavlja, da je ravno katolištvo vir prožne kapitalistične ekonomije – zoper obče znano tezo Maxa Webra, ki

je v svojem znamenitem delu *Protestantska etika in duh kapitalizma* ugotavljal, da ta izvira iz protestantizma.

Kapitalizem in samostani Stark svojo tezo pojasnjuje tako, da prikaže, kako je bila kapitalistična ekonomija več stoletij pred nastopom protestantizma na delu v italijanskih srednjeveških mestnih državah, zlasti v Benetkah, Genovi, Milanu in Firencah, pa tudi že v ekonomski dejavnosti srednjeveških samostanov vsaj od 9. stoletja dalje. Vzrok za tako zgoden nastop kapitalistične ekonomije najde Stark

Samostansko gospodarstvo od 9. stoletja dalje je bilo temelj, na katerem se je razvil kapitalistični sistem.

v tistih potezah krščanstva, ki to vero otipljivo razlikujejo od preostalih civilizacijskih pojavov. Med temi potezami je poudarjeno najprej linearno pojmovanje časa, ki je usmerjeno v polnost časa, t. j. v drugi Kristusov prihod, kar je osnova za pojmovanje napredka in razvojne ekonomske usmerjenosti, značilne za kapitalizem. Izpostavljeno je tudi dostojanstvo slehernega človeka kot božje podobe in božjega otroka, ki prinese tisti demokratski pečat, brez katerega ne more biti svobodnega trga in torej prav tako ne kapitalizma. Pomemben je poudarek na ubožstvu, saj kapitalizem predpostavlja določeno askozo; kapitalist namreč ne sme porabiti vseh pridobljenih sredstev, temveč jih mora v veliki meri vložiti v novo naložbo. Gre za poudarke, na katere je slovenskega bralca pred leti že opozorilo v slovenščino prevedeno delo Michaela Novaka *O gojenju svobode*, a so tu podani v popolnejšem sistematskem in zgodovinskem pregledu.

Svoboda, kapitalizem in razcvet Sicer pa je najbolje, če o delu spregovori kar uvod v knjigo *Zmagoslavje razuma*, ki pojasnjuje, kako je krščanstvo pripeljalo do svobode, kapitalizma in razcveta zahodne družbe. Ko so Evropejci prvič začeli raziskovati zemeljsko oblo, jih ni ▶

► najbolj presenetil obstoj zahodne poloble, ampak stopnja njihove tehnološke premoči nad preostalim svetom. Zaradi evropskih zavojevalcev niso bila nemočna le ponosna ljudstva Majev, Aztekov in Inkov, ampak tudi pravičnejše civilizacije Vzhoda – v primerjavi z Evropo 16. stoletja so razvojno zaostajale Kitajska, Indija in tudi islamske države. Kaj je privedlo do tega? Zakaj se je alkimija, čeprav jo je poznalo in uporabljalo veliko civilizacij, v kemijo razvila samo v Evropi? Zakaj so stoletja dolgo le Evropejci poznali očala, dimnike, zanesljive ure, težko konjenico in sistem za zapisovanje glasbe? Kako so lahko narodi, ki so izšli iz barbarstva in ruševin padlega rimskega cesarstva, tako prepričljivo prekosili preostali svet?

Zahodna premoč Več sodobnih piscev je skrivnost uspeha zahodne družbe pripisalo geografskim danostim. Toda prav te geografske danosti so bile dolgo dom evropskim kulturam, ki so močno zaostajale za tistimi v Aziji. Med vzroke za vzpon Zahoda nekateri štejejo jeklo, strelno orožje in ladje, spet drugi domnevajo, da je bilo odločilno uspešnejše kmetijstvo. Vse to pa le delno pojasni vprašanje, zakaj so se Evropejci odlikovali v metalurgiji, ladjedelništvu in poljedelstvu. Najprepričljivejši odgovor zahodno premoč pripisuje vzponu kapitalizma, ki se je razvil samo v Evropi. Celo najbolj zagrizeni nasprotniki te teorije kapitalizmu priznavajo, da je povzročil poprej nesluteno proizvodnjo in razvoj. Karl Marx in Friedrich Engels sta v Komunističnem manifestu zapisala, da so se ljudje pred razvojem kapitalizma ukvarjali z »najlenobnejšim postopaštvom« ter da je bil kapitalistični sistem prvi, ki je »dokazal, kaj zmore človeška dejavnost, (in) ustvaril masovnejše in kolosalnejše produkcijske sile kot vse minule generacije skupaj«. Kapitalizem je ustvaril ta »čudež« z rednim ponovnim vlaganjem denarja v večjo zmogljivost in izboljšano tehnologijo; s tem se je povečala proizvodnja, ki je spodbudila vodstva podjetij, s stalnim povečevanjem izplačil pa tudi delavce.

Predstavitve knjige Zmagoslavje razuma aprila v prostorih Družine: od leve proti desni direktor Tone Rode, teolog Robert Petkovšek in pravnik Lovro Šturm

Če predpostavimo, da je kapitalizem v Evropi res povzročil velik korak naprej, je še vedno treba pojasniti, zakaj se je razvil samo tu. Korenine kapitalizma so nekateri našli v protestantski reformaciji, drugi v različnih političnih okoliščinah. Toda če raziskujemo dalje, postane jasno, da je bila tako za razvoj kapitalizma kot razvoj zahodne družbe resnično temeljno izhodišče izjemna vera v razum.

Razum kot največji dar Boga

Knjiga Zmagoslavje razuma raziskuje napredek, ki ga je

povzročila vera v razum. To prepričanje je edinstveno oblikovalo zahodno kulturo in njene institucije. V okviru krščanstva je bila dosežena največja zmaga. Druga svetovna verstva so dajala velik poudarek skrivnosti in intuiciji, zgolj krščanstvo pa je za primarni vodili pri odkrivanju verskih resnic sprejelo razum in logiko. Na krščansko vero v razum je vplivala grška filozofija, toda pomembnejše je, da je imela majhen vpliv na grška verovanja, ki so ostala tipični misterijski kulturi. Dvoumnost in nelogična protislovja so veljali za znamenja božanskega

Glavne pridobitve sodobne zahodne družbe (svoboda, napredek, tržno gospodarstvo) imajo svoje korenine v srednjem veku in ne v novoveškem uporju zoper njega.

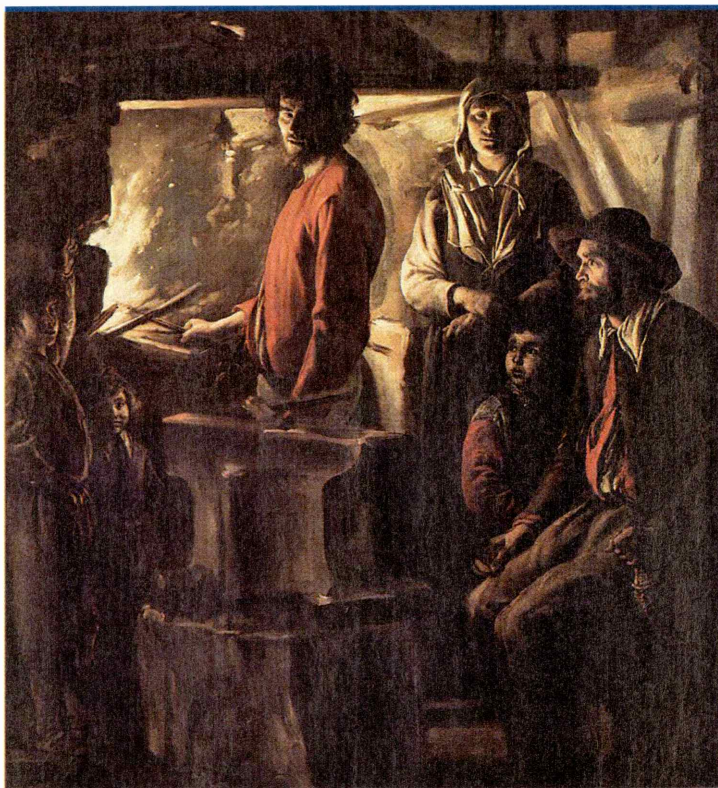

Osnovne prvine kapitalizma najdemo v mestnih republikah že v 12. stoletju.

izvora. V vseh preostalih velikih svetovnih religijah so prevladovali podobni pogledi na osnovno nerazložljivost bogov in intelektualno večvrednost introspekcije. Cerkveni očetje pa so od vsega začetka učili, da je razum največji dar od Boga in sredstvo za postopno povečanje njihovega razumevanja Svetega pisma in razodetja. Krščanstvo je bilo zaradi tega usmerjeno v prihodnost, medtem ko so druge velike religije poudarjale večvrednost preteklosti. Vsaj načelno, če že ne vedno zares, je bilo krščanski nauk vedno mogoče spremeniti v imenu napredka, ki ga je narekoval razum. Vera v moč razuma je opogumljena s sholastično filozofijo in udejanjena v odličnih srednjeveških univerzah, ki jih je ustanovila Cerkev, oblikovala zahodno kulturo ter pospešila napredek znanosti in razvoj demokratične teorije in prakse. Vzpon kapitalizma je pomenil tudi zmago za razum, ki ga je spodbujala Cerkev. Kapitalizem je namreč v osnovi sistematična in stalna uporaba razuma za trgovanje, ki so jo v praksi prvič uresničili na velikih samostanskih posestvih.

Zahodni intelektualci so v prejšnjem stoletju izvor evropskega imperializma z velikim navdušenjem pripisovali krščanstvu, nikakor pa niso hoteli priznati, da je krščanstvo kakorkoli (razen z nestrpnostjo) prispevalo k zahodni prevladi. Zahod naj bi vzcvetel v trenutku, ko je premagal verske ovire za napredek, še posebej tiste, ki so onemogočale razvoj znanosti. Nesmisel. Uspeh Zahoda, vključno z razvojem znanosti, je gradil na povsem verskih temeljih. Ljudje, ki so ga povzročili, pa so bili goreči kristjani. Na žalost se celo mnogo tistih zgodovinarjev, ki priznavajo vlogo krščanstva pri spodbujanju zahodnega napredka, omejuje na iskanje koristnih vplivov protestantske reformacije. Poprejšnjih 1.500 let krščanstva je bilo nepomembnih ali škodljivih. Tovrstni akademski antikatalicizem je bil osnova za najslavnejšo knjigo, ki je bila kadarkoli napisana o izvorihi kapitalizma.

Napačna Webrova teza Na začetku 20. stoletja je nemški

Srednjeveška cehovska proizvodnja je imela elemente kapitalistične proizvodnje.

sociolog Max Weber objavil študijo z naslovom Protestantska etika in duh kapitalizma, ki je kmalu pridobila velik vpliv. Zapisal je, da se je kapitalizem zgolj v Evropi pojavil zato, ker se v nobeni od svetovnih religij, razen v protestantizmu, ni razvil moralni vidik, ki bi ljudi usmerjal k omejevanju gmotne porabe, medtem ko so si na vso moč poskušali pridobiti premoženje. Weber je trdil, da je bila pred reformacijo omejitev potrošnje vedno povezana z asketizmom in zato z obsojanjem trgovine. Želja po bogastvu je bila, nasprotno, povezana z grešno potrošnjo. Tudi kulturni vzorec ni bil ugoden za kapitalizem. Protestantska etika je po Webru razrahljala te tradicionalne sponse in ustvarila družbo skromnih podjetnikov, ki so bili pripravljeni sistematično ponovno vlagati dobiček, da bi pridobili še večje premoženje. To je ključ do kapitalizma in zahodnega razcveta.

Webrova teza je bila morda splošno sprejeta zaradi elegantne izpeljave, vendar je bila tako očitno napačna. Protestantska etika med sociologi celo danes uživa skoraj sveti status, čeprav so ekonomski zgodovinarji Webrove teze – ki so v monografiji presegljivo slabo opremljene z dokazi – hitro ovrgli z neizpodbitnim

dejstvom, da se je razvoj kapitalizma v Evropi zgodil stoletja pred reformacijo. Hugh Trevor-Roper je zapisal: »Ideja, da je bil velikopotezni industrijski kapitalizem ideološko nemogoč pred reformacijo, se lahko ovrže s preprostim dejstvom, da je ta (poprej) obstajal.« Samo desetletje po Webrovi objavi je sloviti Henri Pirenne napisal poglobljeno delo, s katerim je »dokazal, da lahko vse bistvene prvine kapitalizma – individualna podjetja, kreditna posojila, dobičke od trgovine, špekulacije itd. – najdemo v italijanskih mestnih republikah, v Benetkah, Genovi in Firencah, od 12. stoletja dalje«. Generacijo kasneje se je enako slavni Fernand Braudel pritoževal, da so »vsi zgodovinarji nasprotovali tej krhki teoriji (protestantski etiki), vendar jim ni uspelo, da bi jo ovrgli enkrat za vselej. Čeprav je očitno napačna. Severne države so prevzele mesto, ki so ga poprej tako dolgo in sijajno zasedali stari mediteranski centri kapitalizma. Izumili niso ničesar, ne glede tehnologije ne glede poslovnega upravljanja.« Ti severni centri kapitalizma so bili med kritičnim obdobjem gospodarskega razvoja katoliški in ne protestantski – obdobje reformacije se ni še niti začelo.

Nemški sociolog Max Weber nastanek kapitalizma napačno pripisuje protestantizmu; kapitalizem je nastal že znatno pred reformacijo.

John Gilchrist, vodilni zgodovinar s področja gospodarske dejavnosti srednjeveške Cerkve, osvetljuje zadevo še z druge strani in poudarja, da so se prvi primeri kapitalizma pojavili v mogočnih krščanskih samostanih. Znano pa je tudi, da protestantske regije in narodi na stari celini celo v 19. stoletju niso bili v izraziti prednosti pred večino katoliških krajev – kljub »nerazvitosti« Španije.

Svoboda kot pogoj za razvoj

Čeprav se je Weber v svoji tezi motil, je imel prav, ko je predvideval, da so verske ideje igrale bistveno vlogo pri razvoju kapitalizma v Evropi. Potrebni materialni pogoji za kapitalizem so obstajali v več civilizacijah v različnih obdobjih, vključno s Kitajsko, islamskimi državami, Indijo in Bizancem, najbrž pa tudi v starem Rimu in Grčiji. Toda v nobeni od teh držav ni prišlo do preboja, ki je potreben za razvoj kapitalizma. Nikjer se namreč ni razvila etična podlaga, ki bi bila združljiva s tem dinamičnim gospodarskim sistemom. Vodilne religije zunaj Zahoda so namesto tega pozivale k asketizmu in odpovedi dobičku, grabežljiva elita pa je od kmetov in trgovcev terjala velike vsote denarja in ga porabljala za razkošno življenje. Zakaj je v Evropi prišlo do drugačnega razvoja? Zaradi krščanske zaveze racionalni teologiji, ki je bila morda bistvena za pojav reformacije, vendar se je zagotovo pojavila vsaj tisočletje, če ne več, pred protestantizmom. Kapitalizem se je kljub temu razvil samo na nekaterih območjih. Zakaj ne povsod? Ker so to v

nekaterih evropskih državah in v večini preostalega sveta preprečili pohlepni despoti – svoboda je prav tako nujna za razvoj kapitalizma. To odpira novo vprašanje: zakaj je bila svoboda v večini sveta tako redka in kako so jo vzdrževali v nekaterih srednjeveških evropskih državah? Tudi to je bila posledica zmage razuma. Krščanski teologi so, preden je v katerikoli srednjeveški evropski državi izvoljeni svet dejansko sprejel tak zakon, že dolgo teoretizirali o naravi enakopravnosti in pravicah posameznika. Poznejše delo »posvetnih« političnih teoretikov iz 18. stoletja, na primer Johna Locka, povsem jasno temelji na aksiomih o enakopravnosti, ki so jih postavili cerkveni učenjaki.

Zmaga na štirih področjih Če povzamemo – za razvoj Zahoda je bila ključna zmaga na štirih področjih. Prvo zmago je predstavljal razvoj vere v napredek znotraj krščanske teologije. Druga zmaga je bil način, kako se je vera v napredek prenesla v tehnološke in organizacijske novosti. Mnoge so uvedla samostanska posestva. Tretja zmaga je bila ta, da sta bili po zaslugi krščanske teologije z razumom seznanjeni tako politična praksa kot teorija. V srednjeveški Evropi so se lahko pojavile države, ki so vzdrževale znatno stopnjo osebne svobode. Odločilno zmago pa je pomenil začetek uporabe racionalnosti za potrebe trgovanja. Znotraj varnih pristanov odvisnih držav se je začel razvoj kapitalizma. To so bili razlogi za zahodno zmago. **D**